SANOAT TARMOG‘INI RIVOJLANTIRISHDA KLASTER TIZIMINI JORIY QILISHNI INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Qalmuratov Baxtiyar Seytmuratovich
Qoraqalpoq davlat universiteti, iqtisodiyot fanlari doktori, Iqtisodiyot kafedrasi mudiri
https://doi.org/10.5281/zenodo.14833264

Annotatsiya. *Maqolada mamlakatimizda sanoat tarmog‘ini rivojlantirishda klaster tizimini joriy qilishni institutsional huquqiy va nazariy asoslari o‘rganilgan. Mintaqaviy sanaot majmuasi tushunchasiga asosiy yondashuvlar, shuningdek ularning xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek anoat kompleksini tashkil etishning eng samarali va oqilona shakli rivojlanish uchun yuqori salohiyatga ega bo‘lgan asosiy ishlab chiqarish tarmoqlari asosida klaster tizimlarini shakllantirish yo‘llari ko ‘stilgan.*

Kalit so‘zlar: sanoat, sanoat majmuasi, klaster tizimi, texnopolis, texnopark, innovatsiya, ishlab chiqarish, mintaqa, innovatsion muhit, tarmoq.

Аннотация. *В статье рассматриваются институциональные, правовые и теоретические основы развития кластеров в промышленности. Промышленный комплекс региона оценивался по уровню индивидуального качества. Производство эффективного комплекса организации производства направлено на создание производственных систем высокого уровня для эффективного и качественного производства.*

Ключевые слова: *промышленность, промышленный комплекс, кластерная система, технополис, технопарк, инновации, производственный комплекс, инновационная среда, отрасль.*

Abstract: *The article discusses the institutional, legal and theoretical foundations for the development of clusters in industry. The industrial complex of the region was assessed according to the level of individual quality. The production of an effective production organization complex is aimed at creating high-level production systems for efficient and high-quality production.*

Key words: *industry, industrial complex, cluster system, technopolis, technopark, innovation, industrial complex, innovative environment, industry.*

Kirish. Respublikamiz iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishi hozirgi kunda har bir mamlakatning boshqaruv organi oldida turgan asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Innovatsion rivojlanishni yanada takomillashtirish mamlakatning jahon bozoridagi o‘rnini mustahkamlash imkonini beradi. Mamlakatimiz sanoatida ishlab chiqarilgan mahalliy mahsulotlarni jahon bozoridagi mavqeini ko‘tarish hisobiga, talabni ko‘paytirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga zamin yaratadi. Milliy iqtisodiyot tarmoqlari tarkibida innovatsion rivojlanishni klasterlar asosida ta’minlash murakkab jarayon bo‘lib, tizimli, izchil, ilmiy asoslangan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bu masala iqtisodiyotning asosi bo‘lgan sanoat tarmog‘ining doimiy diqqat markazida bo‘lib qoladi.[7]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili Qalmuratov B. (2019) sanoat korxonalarinig innovatsiyon salohiyatini rivojlantirishni ayrim muammolarga e’tibor qaratilgan[6]. Qalmuratov B.(2023) Qoraqalpog‘ston sanoat ishlab chiqarish sohasining rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilgan [5]. Kurpayanidi K. va boshqalar. (2020) O‘zbekistonda raqobatbardosh milliy innovatsion

tizimni shakllantirish masalasi tahlil qilingan . Abdullayev, A. M., & Kurpayanidi, K. I. (2020) sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv metodoligiyasi va mexanizmlari tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli tahlil, sintez, statistik guruhlash, ekspert baholari va boshqa usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Sanoat kompleksi deganimizda-bu iqtisodiy faoliyatning ayrim turlarining yig‘indisi, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning iqtisodiy maqsadlarining birligi, iste’mol qilinadigan materiallarning bir xilligi, texnik baza va texnologik jarayonlarning umumiyligi, maxsus professional kadrlar tarkibi va o‘ziga xos ish sharoitlari bilan tavsiflanadigan korxonalar majmui tushuniladi.

Sanoat majmuasining tarmoq tuzilishi deganda sanoat majmuasining umumiy hajmidagi tarmoqlarning ulushi tushuniladi. Sanoatning tarmoq tarkibi doimiy ravishda o‘zgarib turadi. Unga turli omillar ta‘sir qiladi. Avvalo, ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanishi. Aynan shu omil ta‘siri ostida yangi sanoat va ishlab chiqarish tarmoqlari shakllanmoqda. Bundan tashqari, sanoat kompleksi tarkibidagi o‘zgarish dinamikasiga davlatning iqtisodiy siyosati ta‘sir qiladi.

Rivojlanishning hozirgi bosqichida mintaqaviy darajada sanoat ishlab chiqarishni tashkil etishga turli xil yondashuvlar mavjud. Hozirgi vaqtda bu masala etarlicha ishlab chiqilganiga qaramay, mintaqaviy sanoat kompleksini tashkil etishning asosiy shakllari tushunchalari va xususiyatlarini talqin qilishda ma‘lum farqlar mavjud. Mintaqaviy sanaot majmuasi tushunchasiga asosiy yondashuvlar, shuningdek ularning xususiyatlari 1-jadvalda keltirilgan.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda klasterlar asosida sanoat tarmog‘i korxonalaridagi innovatsion rivojlanish yo‘llari xususida ilmiy izlanishlar va ishlab chiqarishning o‘zaro uyg‘unligiga doir masalalar to‘la tadqiq qilinmagan. Jumladan, klasterlarning hozirgi sharoitida undagi innovatsion jarayonlarni boshqarish nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan yetarli darajada o‘rganib chiqilmayapti. Bu borada tabiiyki fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi muhim vazifadir.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyuldagi “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi O‘RQ 630-son qonuniga muvofiq “Innovatsion klaster tegishli hududda innovatsiyalarni yaratishda ishtirok etuvchi innovatsion faoliyat subyektlarining, innovatsion faoliyat natijalari iste’molchilarining yig‘indisi sifatida yuridik shaxs tashkil yetmasdan tuziladi va ushbu subyektlarning, iste’molchilarning asosiy maqsadi samarali hamkorlik qilishdan, quvvatlardan birgalikda foydalanishdan hamda bilimlar, ko‘nikmalar almashishdan, shuningdek texnologiyalar transfertiga ulushni ta’minlash orqali innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishdan iborat bo‘ladi” deya ta’rif berilgan [1].

Klaster usuli iqtisodiyotning asosiy va bir-biriga bog‘liq tarmoqlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish, texnologik jarayonlarni optimallashtirish, xom ashyo, energetik, ishlab chiqarish va mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi.2018-2022-yillarda O‘zbekistonda iqtisodiy o‘sish drayverlari bo‘lgan 506 ta klaster tashkil etildi. Bu esa so‘nggi besh yil ichida mahsulot ishlab chiqarish hajmini 32 barobarga oshirish va 28,7 trln. so‘mga yetkazish imkonini berdi.

Bunday natijaga erishishda 2018-2022-yillarda klasterlarni rivojlantirish uchun yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining 5,2 baravar, sohada band bo‘lganlar sonining 2,5 baravar ortishi yordam berdi. 2019-yilda mamlakatning sanoat mahsulotlari eksportida klasterlarning ulushi 5 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda 11,4 foizga yetdi[8].

	Sanoatni tashkil etish shakli	Afzalliklari	Kamchiliklari	Faoliyat natijalari	Asosiy ishtirokchilar
1.	Hududiy sanoat kompleksi	- xom ashyo qazib olishdan tayyor mahsulotni sotishgacha bo‘lgan barcha tadbirlarni rejalashtirishning aniq tuzilishi; - bu butun ishlab chiqarish zanjiri	- ilmiy tashkilotlarning mavjudligini nazarda tutmaydi; - past harakatchanlik (qobiliyatsizlik. Bozor holatining o‘zgarishiga tezda javob bering); - innovatsiyalarni rivojlantirishni nazarda tutmaydi	Butun mahulot ishlab chiqarih jarayonida texnologik zanjir	Muayyan mahsulotlarni ishlab chiqaradigan vertikal integratsiyalashgan korxonalar guruhi
2.	Texnopolis	- ilmiy bilimlarni shakllantirishdan tortib to sotiladigan mahsulotlarni sotishgacha bo‘lgan butun innovatsion zanjirni o‘z ichiga oladi	- oddiy, yig‘ish funktsiyalarini bajarishga yo‘naltirish; - akademik tashkilotlar va korxonalar o‘rtasida aloqa o‘rnatishda qiyinchilik; - yirik korporatsiyalar o‘zlarining ilmiy-tadqiqot salohiyatini tarqatish manbasiga aylanmaydilar	Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, shuningdek mavjud innovatsion mahsulotlar texnologiyalari asosida ishlab chiqarish	ilmiy-ta‘lim muassasalari, infratuzilma tashkilotlari, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish korxonalari, madaniy-maishiy infratuzilma
3.	Klaster	- ishlab chiqarish zarurligini hisobga oladigan mobil tuzilma; - resurslarni birlashtirish tufayli tranzaktsion xarajatlarni kamaytirish; - sinergiya effekti paydo bo‘ladi;	- ixtisoslashuv mintaqaning zaifligini keltirib chiqarishi mumkin; - tizimning yopiq ta‘siri ehtimoli; - ishlab chiqarishning pasayishiga olib keladigan o‘zini o‘zi ta‘minlash sindromi ehtimoli	Ishlab chiqarish va ishlab chiqarishning kompleks tizimi	kichik va yirik korxonalar guruhi, hokimiyat vakillari, ilmiy va o‘quv yurtlari, notijorat tashkilotlar, innovatsion infratuzilma ob‘ektlari

		- innovatsiyalarni qabul qilish			
4.	Innovatsion rivojlanish hududi	- fan va ta‘lim rivojlanishning ustuvor vazifalari sifatida tasdiqlangan; - Qonunchilik darajasida innovatsiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishni qo‘llab-quvvatlash	- normativ-huquqiy baza zarur shartlarga javob bermaydi; - yuqori texnologiyali mahsulotlarga sarmoya kiritishning samarali mexanizmlarining yo‘qligi	Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish	innovatsion mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqaradigan kichik korxonalar

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish hajmi va sur’atini oshirish, tarmoqlararo kooperatsiyani kengaytirish, qayta ishlash sanoatida samaradorlikni oshirish maqsadida tarmoqlar va hududlarda bir qator yangi ishlab chiqarish klasterlarini tashkil etish ko‘zda tutilgan. Xususan:

— yirik sanoat korxonalari negizida 6 ta kimyo-texnologiya klasteri;

— yengil avtomobillar, yuk mashinalari, avtobuslar, qishloq xo‘jaligi texnikasini ishlab chiqaruvchi korxonalarni ham o‘z ichiga olgan mashinasozlik klasterlari;

— Toshkent viloyatida 41 ta sanoat klasteri;

— elektromobillar uchun butlovchi qismlar va materiallar ishlab chiqarishni lokalizatsiya qilish bo‘yicha elektromobil klasteri;

— Sho‘rtan majmuasi doirasida gaz-kimyo klasteri, shuningdek, mamlakatning barcha hududlaridagi boshqa klasterlar.

Mahalliy ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida tegishli subsidiyalar va imtiyozlar taqdim yetildi. 2023-2024-yillarda qishloq xo‘jaligi texnikasi xaridlarini moliyalashtirish uchun 2,6 trln. so‘m miqdorida mablag‘ yo‘naltirish ko‘zda tutilgan.

Sanoat kompleksini tashkil etishning eng samarali va oqilona shakli rivojlanish uchun yuqori salohiyatga ega bo‘lgan asosiy ishlab chiqarish tarmoqlari asosida klaster tizimlarini shakllantirish bo‘lishi mumkin. Ushbu tanlov klasterning quyidagi asosiy afzalliklari bilan belgilanadi:

Birinchidan, ushbu turdagi birlashmalar hududiy-sanoat komplekslari, texnopolislar, innovatsion rivojlanish hududlari kabi ishlab chiqarish tuzilmalarining xususiyatlarini

birlashtiradi. Shunga o‘xshash kombinatsiyaga qaramay, klaster ishlab chiqarish ehtiyojlarining o‘zgarishiga tezda javob bera oladigan mobil tuzilmadir.

Ikkinchidan, klaster mintaqada innovatsion muhitni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. Ularning yaratilishi birlashmaning barcha ishtirokchilarining innovatsion faolligini oshirishga yordam beradi. Biroq, shunga qaramay, ishlab chiqarish klasterini tashkil etish majburiy ilmiy-tadqiqot ishlarini nazarda tutmaydi.

Uchinchidan, klaster mintaqada mavjud bo‘lgan ishlab chiqarish salohiyati (texnologik zaxira, resurs va xom ashyo bazasi) asosida tashkil etilishi mumkin.

To‘rtinchidan, mintaqa sanoatini klasterli tashkil etishning muhim afzalligi ishlab chiqarish xarajatlarini tejashdir. Bunga, boshqa narsalar qatori, klaster ishtirokchilari tashkilotlarining bevosita o‘zaro ta‘siri natijasida yuzaga keladigan tranzaktsion xarajatlarni kamaytirish orqali erishish mumkin.

Klaster yondashuvi butun dunyo bo‘ylab mintaqaviy siyosatning eng samarali vositasi sifatida tan olingan. Klaster yondashuvini amalga oshirish bo‘yicha faoliyat klasterlash deb belgilanishi mumkin va korxonalarni klasterlarga birlashtirish va ular o‘rtasida norasmiy munosabatlar va tarmoq hamkorligini o‘rnatish maqsadida davlat va jamoat institutlari tomonidan amalga oshiriladigan tashkiliy-iqtisodiy tadbirlar majmui hisoblanadi. Ishlab chiqarish hududiy klasterlarini shakllantirish murakkab va uzoq jarayon bo‘lib, sanoat faoliyatining ko‘plab subyektlari tomonidan ko‘p harakatlarni o‘z ichiga oladi

Bizning fikrimizcha, klaster loyihasini ishlab chiqish uch bosqichni o‘z ichiga oladi: tayyorgarlik, asosiy va yakuniy. Mavjud tajribani o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, sanoat majmuasida klasterlar yaratish uchun quyidagi shartlarga rioya qilish kerak:

— kooperativ hamkorlikka ega, jadal rivojlanishdan manfaatdor bo‘lgan kompaniyalar;

— muayyan ishlarni autsorsingga qabul qila oladigan tor ixtisoslashgan kichik biznesning mavjudligi;

— ilmiy baza hududida, shuningdek ishchi kuchi, tegishli vakolat va boshqa ishlab chiqarish resurslarining mavjudligi;

— ishlab chiqarish va innovatsion infratuzilma: texnoparklar, biznes-inkubatorlar, klasterlarni rivojlantirish markazlari;

— jamoat tashkilotlarining mavjudligi (JT, uyushmalar va boshqalar.);

— sanoat kompleksini rivojlantirish bo‘yicha strategik rejalarning mavjudligi.

Klasterlarning shakllanishi tabiiy jarayondir. Shunga ko‘ra, davlat ularning mustaqil paydo bo‘lishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishi kerak.

Turli mamlakatlarning tajribasi klasterlarni yaratish, rivojlantirish va rag‘batlantirishning yagona mexanizmlari yo‘qligidan dalolat beradi. Binobarin, ushbu yondashuv asosida mintaqa iqtisodiyotini modernizatsiya qilish uchun zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar sanoat kompleksi vakillarining tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlaydigan.

Klasterni shakllantirish juda uzoq jarayon bo‘lib (Silikon vodiysi XX-asrning 40-yillarida klaster sifatida shakllana boshlagan), bu sanoat majmuasi, hokimiyat va boshqaruv organlari, shuningdek, kichik va o‘rta biznes vakillarining ko‘plab sa‘y-harakatlarini o‘z ichiga oladi.

Klasterlarni shakllantirishning xalqaro tajribasi (masalan, Xitoyning avtomobil klasterlarini shakllantirish tajribasi) shuni ko‘rsatadiki, mintaqa birinchi navbatda bir yoki bir

nechta yirik korxonalardan tashkil topgan sanoat zonalarini tashkil qiladi. Bu infratuzilmani va boshqa yordamchi ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun ma‘lum bir to‘siq yaratadi. Yangi mahsulotni ishlab chiqishdan tortib uni bozorga chiqarishgacha bo‘lgan to‘liq ishlab chiqarish tsiklini yo‘lga qo‘yadigan yuqori malakali kadrlarni jalb qilish orqali kadrlar salohiyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Yaratilgan sharoitlar, o‘z navbatida, mintaqaga yirik va o‘rta biznesni jalb qiladi, yangi kompaniyalar yaratish va kichik biznesni rivojlantirish faoliyatini faollashtiradi. Sanoat-iqtisodiy kompleks yaratilgandan so‘ng, Klaster tizimlarini yaratish dasturini ishlab chiqish zarur, uning vazifasi mintaqadagi sanoat faoliyatini faollashtirish va shu bilan sanoat kompleksining samaradorligini oshirishdir.

Mamlakatimizda klaster yondashuvi haqida nisbatan yaqinda keng muhokamalar olib borilmoqda. Shu sababli, bugungi kunda mintaqaviy darajada klaster tizimlarini shakllantirish to‘g‘risidagi ma‘lumotlar va misollar juda cheklangan miqdorda mavjud. Uzoq vaqt davomida mamlakatda klasterlar faqat mahalliy hokimiyat tashabbusi bilan rivojlandi, garchi jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, samarali ishlaydigan klaster tizimlari mintaqa hukumati va boshqaruvi tomonidan bevosita qo‘llab-quvvatlanadigan biznes tashabbusi asosida qurilgan

Bugungi kunda O‘zbekistonda ishlab chiqarish klasterlarini tashkil etish va ularning asosiy faoliyatini tartibga soluvchi bir qator hujjatlar qabul qilindi. Bunday hujjatlar birinchi navbatda:

O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 24 iyuldagi 630-sonli “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF№60-sonli Farmoni;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qoraqalpog‘iston Respublikasida “Nukus texnoparki” maxsus sanoat zonasini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2022-yil 6-iyuldagi PQ-306-son;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi «“O‘ZBEKISTON — 2030” strategiyasi to‘g‘risida» gi Farmoni, PF-158-son;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2019-yil 12-fevraldagi “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning eksport salohiyatini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori PQ-4186-son;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-fevraldagi “Qurilish materiallari sanoatini tubdan takomillashtirish va kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori PQ-4198-son;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2019-yil 16-sentyabrdagi “Yengil sanoatni yanada rivojlantirish va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori PQ-4453-son;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-avgustdagi “Ilmiy va innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori PQ 545-son;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2022-yil 6-iyuldagi “2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-165-son;

Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida “Klaster” va “Klaster siyosati”ning yagona konsepsiyasi to‘g‘risida”gi qarori.

Tavsiya va xulosalar. Sanoat klasterlarini shakllantirishning xorijiy tajribasini tahlil qilish O‘zbekiston Respublikasida klasterlar yaratishda ham qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan universal mexanizmlarni ajratib ko‘rsatishga imkon berdi.

Birinchidan, aksariyat hollarda ishlab chiqarish klasterlarini yaratish sanoatni yoki aniq tarmoqlarni rivojlantirishning uzoq muddatli strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish natijasida yuzaga keldi, ularning asosiy vazifasi sanoatni qo‘llab-quvvatlash yedi.

Ikkinchidan, klasterlar faqat ishlab chiqarish zanjirining har bir bosqichida barcha zarur ishlab chiqarish jarayonini ta‘minlay oladigan kuchli resurs bazasiga ega bo‘lgan mintaqalarda yaratilgan

Uchinchidan, mintaqada klasterlarning shakllanishi va rivojlanishini ta‘minlash uchun hududni, shu jumladan ishlab chiqarish infratuzilmasini kompleks rivojlantirish zarur.

To‘rtinchidan, mintaqada moliya-kredit institutlari tizimini rivojlantirish zarur. Investitsion faoliyatni faollashtiradigan va qo‘shimcha mablag‘larni jalb qiladigan qulay iqlimni yaratish juda muhimdir.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, klasterlar, texnoparklar va boshqalar kabi murakkab iqtisodiy tizimlarni shakllantirish davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan muvofiqlashtirishni faol qo‘llab-quvvatlamasdan mumkin emas. Mamlakat iqtisodiyotini qo‘llab-quvvatlashning asosiy yo‘nalishlari va funktsiyalari ko‘pincha davlat va mintaqaviy darajadagi strategik hujjatlarda aks yetadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлдаги 630-сонли “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори2023 йил 18 декабрдаги «Саноатни ривожлантириш жамғармаси фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисида» Қарори ПҚ-397-сон

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ««ЎЗБЕКИСТОН — 2030» стратегияси тўғрисида» ги Фармони, ПФ-158-сон;

4. Kalmuratov B. Statistical analysis of the development of industrial production management in the region of the Republic of Karakalpazistan.// Journal of Advanced Zoology ISSN: 0253-7214 Volume 44 Issue S-2 Year 2023 Page 4267:4278-4267 Available online at: https://jazindia.com

5. Қалмуратов Б. С Қорақалпоғистон саноат ишлаб чиқариш соҳасининг ривожланиш тенденциялари// Жамият ва бошқарув журнали // №2 (100) 2023 й. – 161-167 бетлар

6. Қалмуратов Б. С Қорақалпоғистон Республикасида саноат ишлаб чиқаришини ривожлантиришни статистик таҳлили// Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.- №1(1), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. – 152-156 б.

7. Каримов Маъруф Ихтиёрович РЕСПУБЛИКА ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРЛАРНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ // Экономика и финансы (Узбекистан). 2021. №5 (141). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/respublika-i-tisodiyotini-rivozhlantirishda-innovatsion-klasterlarning-ilmiy-nazariy-asoslari (дата обращения: 02.02.2024).

8. Ўзбекистонда кластерларнинг ривожланиши// https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-klasterlarning-rivojlanishi.

9. Tleuov N. Theoretical and practical foundations for the development of the food industry environment al problem// SJIF Impact Factor (2023): 8.574| ISI I.F. Value: 1.241| Journal DOI: 10.36713/epra2016 ISSN: 2455-7838(Online) EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Volume: 8 | Issue: 6 | June 2023.